

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі

Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы

СУЧАСНАЯ
БЕЛАРУСКАЯ ТЭКСТАЛОГІЯ:
АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ
І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦЯ

Матэрыялы Рэспубліканскай
навукова-практычнай канферэнцыі

(Мінск, 22–23 лістапада 2016 года)

Мінск
«Права і эканоміка»
2016

УДК 821.161.3.09

ББК 83.3(4Бел)

С91

Рэдакцыйная калегія:

Васілевіч А.А. (укладальнік), Гальго Н.В., Карачун В.У.,
Махнач Т.М., Назараў В.Ф., Шамякіна А.І.

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар І.В. Саверчанка,
доктар філалагічных навук, прафесар Л.Д. Сінькова

С91 **Сучасная беларуская тэксталагія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця: матэрыялы Рэсп. навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 22–23 лістапада 2016 года) / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – 325 с.**

ISBN 978-985-552-599-9.

У зборнік увайшлі матэрыялы навуковых даследаванняў, прадстаўленых удзельнікамі Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сучасная беларуская тэксталагія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця» (Мінск, 22–23 лістапада 2016 года).

У кнізе асвятляюцца актуальныя пытанні сучаснай усходнеславянскай тэксталагіі, новыя аспекты вывучэння гісторыі тэксту, атрыбуцыі і атэтэзы, мастацкіх перакладаў.

Зборнік адрасуецца спецыялістам-філолагам, усім, хто цікавіцца навуковымі даследаваннямі ў галіне тэксталагіі.

УДК 821.161.3.09

ББК 83.3(4Бел)

ISBN 978-985-552-599-9

© Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі, 2016

© Афармленне ВТАА «Права і эканоміка», 2016

Змест

Урачыстае адкрыццё канферэнцыі

<i>А.А. Каваленя (Мінск)</i>	11
<i>А.І. Лакотка (Мінск)</i>	13

Пленарнае пасяджэнне

<i>М.І. Мушыньскі (Мінск)</i>	
АБ НЕАБХОДНАСЦІ КАРЭКЦІРОЎКІ ПЛАНАЎ ВЫДАННЯ КЛАСІЧНАЙ СПАДЧЫНЫ	15
<i>С.С. Лаўшук (Мінск)</i>	
ЗБОР ТВОРАЎ – НАЙЛЕПШЫ ПОМНІК ПІСЬМЕННІКУ	21
<i>Т.І. Шамякіна (Мінск)</i>	
ПІСЬМЕННІК І ГІСТОРЫЯ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА)	27
<i>Г.В. Запартыка (Мінск)</i>	
АДЛЮСТРАВАННЕ ЭВАЛЮЦЫІ ТЭКСТУ Ў АРХІЎНЫМ ВОПІСЕ	34
<i>В.П. Рагойша (Мінск)</i>	
ТЭКСТАЛАГІЧНАЯ ПАДРЫХОЎКА ПЕРАКЛАДНЫХ ВЫДАННЯЎ	38
<i>С.Л. Гаранін (Мінск)</i>	
АНТРАПАНІМІКОН ДОМУ РАГВАЛОДЗІЧАЎ У СВЯТЛЕ ЛІНГВАТЭКСТАЛАГІЧНАГА АНАЛІЗУ	45
<i>Т.С. Голуб (Мінск)</i>	
НАВУКОВА-ТЭКСТАЛАГІЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ І ПРАКТЫЧНАЕ ІХ УВАСАБЛЕННЕ (З ВОПЫТУ ПАДРЫХОЎКІ ЗБОРАЎ ТВОРАЎ КЛАСІКАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ)	55

А.А. Васілевіч (Мінск)

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ТЭКСТАЛОГІЯ: ДАСЯГНЕННІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

61

Секцыя 1

У.В. Гніламедаў, М.У. Мікуліч (Мінск)

ТВОРЧАСЦЬ УЛАДЗІМІРА ПАЎЛАВА ЯК ІДЭЙНА-МАСТАЦКІ ФЕНОМЕН

66

С.У. Калядка (Мінск)

ЗБОР ТВОРАЎ МАКСІМА ТАНКА Ў 13 ТАМАХ І ЧАТЫРОХТОМНАЕ ВЫДАННЕ «ЯЎГЕНІЯ ЯНІШЧЫЦ: ТВОРЫ, ЖЫЦЦЯПІС, КАМЕНТАРЫІ»: 3 ГІСТОРЫІ ПАДРыхтоўкі

73

Ц.Б. Ліякумовіч (Чыкага, ЗША)

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ У СВЯТЛЕ ПЕРАКЛАДЧЫЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

79

І.Э. Багдановіч (Мінск)

ТЭКСТАЛОГІЯ ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА ЖЫЛКІ (З ВОПЫТУ ПАДРыхтоўкі да ДРУКУ ЯГО ЛІТАРАТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ)

83

Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч (Мінск)

ЗАГАДКА АФАРЫСТЫЧНАГА ТЭКСТУ

90

Т.П. Хоміч (Мінск)

ПАЭМА «КРУГІ» УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ (ТЭКСТАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ)

95

В.В. Лапацінская (Віцебск)

ПАЭТЫЧНЫ СІНТАКСІС ЯК ФАКТАР АДМЕТНАСЦІ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ А. СЕРБАНТОВІЧА

100

<i>С.В. Бородіца (Тернопіль, Україна)</i>	
ФЕНОМЕН ТРАНСГРЕСІЇ У РОМАНІ «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» О. ЗАБУЖКО	106
<i>Л.П. Вашиків (Тернопіль, Україна)</i>	
ОЦІНКА РОЛІ ЦЕНЗУРИ У РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ НА УКРАЇНІ (ЗА ПИСЬМЕННИЦЬКИМИ ЛИСТАМИ)	112
<i>Т.Л. Чахоўская (Мінск)</i>	
МЕТАДАЛОГІЯ ФОНАСТЫЛІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ТЭКСТУ	117
<i>С.А. Янковская (Гродно)</i>	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕКСТОВ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	122
<i>Н.В. Якавенка (Мінск)</i>	
ФУНКЦЫІ І ЗАПАТРАБАВАНАСЦЬ МАСТАЦКАГА ПЕРАКЛАДУ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСІ	127
<i>А.У. Ярмоленка (Гомель)</i>	
ПАЭТЫКА ПСІХАЛАГІЗМУ Ў АПОВЕСЦІ М. ГАРЭЦКАГА «ДЗВЕ ДУШЫ»	133
<i>А.С. Панфілава (Мінск)</i>	
ЭВАЛЮЦЫЯ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ КАМЕНТАРЫЯ Ў КОРПУСЕ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ	138
<i>Ю.А. Масарэнка (Мінск)</i>	
АБ НЕКАТОРЫХ АСАБЛІВАСЦЯХ ТЭКСТАЛОГІІ МАЛОГА ЭПІЧНАГА ТВОРА	142

Секцыя 2

Г.В. Навасельцава (Віцебск)

ЖАНРАВЫЯ РАЗНАВІДНАСЦІ СУЧАСНАГА БЕЛАРУСКАГА
РАМАНА 147

А.Л. Верабей (Мінск)

АСАБЛІВАСЦІ ВЫДААННЯ ПАЭЗІЇ Ў 1 І 2 ТАМАХ ЗБОРУ
ТВОРАЎ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА Ў 25 ТАМАХ 151

І.М. Гоўзіч (Мінск)

ТЭКСТАВАЯ ПРАСТОРА РАМАНА АЛЬГЕРДА БАХАРЭВІЧА
«БЕЛАЯ МУХА, ЗАБОЙЦА МУЖЧЫН» 158

Г.К. Чахоўскі (Мінск)

АСНОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВІРТУАЛЬНАГА ДЫСКУРСУ 162

Ю.В. Нестерович (Мінск)

ОПТИМУМ ТЕРМИНА «ТЕКСТ ПРОИЗВЕДЕНИЯ» В
ТЕКСТОЛОГИИ ПРИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПРОЕКЦИИ
(МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ И ЛОГИКО-ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ
АСПЕКТЫ) 168

М.М. Данилевич (Тернопіль, Україна)

МЕЛЕТІЙ КІЧУРА: ПОВЕРНЕННЯ В ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ 175

А.С. Гурская (Мінск)

ЭПІСТАЛЯРЫЙ ЯК РЭПРЭЗЕНТАНТ ЭСТЭТЫКІ «УЗВЫШША» 178

Д. И.-Т. Дудинская (Мінск)

ПЛОТНОСТЬ И НЕПОСЛЕДОВАТЕЛЬНЫЕ ПОВТОРНЫЕ
КОМПЛЕКСЫ В ПРОСТРАНСТВЕ ТЕКСТА: ТЕКСТ КАК
МУЗЫКА 182

І.Г. Баўтрэль (Мінск)
ТЭКСТАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯ
БЕЛАРУСКАЙ САНЫТЫСТЫКІ 40–60-Х ГАДОЎ
XX СТАГОДДЗЯ 189

Т.В. Міхнюк (Мінск)
АСАБЛІВАСЦІ ТЭКСТАЛОГІІ Ў «ПАЛЕСКАЙ ХРОНІЦЫ»
ІВАНА МЕЛЕЖА. ГІСТОРЫЯ НАПІСАННЯ РАМАНАЎ 194

М.С. Рак (Мінск)
МАСТАЦКАЯ ФУНКЦЫЯ ІНТЭРТЭКСТУ Ў РАМАНЕ
Л. РУБЛЕЎСКАЙ «СУТАРЭННІ РОМУЛА» 199

Секцыя 3

М.П. Кенька (Мінск)
АСАБЛІВАСЦІ ТЭКСТАЛОГІІ ЗБОРУ ТВОРАЎ УЛАДЗІМІРА
КАРАТКЕВІЧА (З ВОПЫТУ ЎКЛАДАЛЬНІКА) 204

В.Б. Нікіфарава (Гродна)
ТЭКСТАЛАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ Ў АСЭНСАВАННІ ЯНКІ
БРЫЛЯ 207

Т.Я. Старасценка (Мінск)
ДЫСКУРСНЫ ПАДЫХОД У АСЭНСАВАННІ ТЭКСТУ 211

А.У. Бразгуноў (Мінск)
БІБЛІЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ: ТЭКСТАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ
ПАДРЫХТОЎКІ ЮБЛЕЙНАГА ВЫДАННЯ 216

О.А. Климкович (Витебск)
ИСТОРИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВИТЕБСКИХ
ЗАВЕЩАНИЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XVI ВЕКА 222

В.М. Касцючык (Брэст)
ТЭКСТАЎТВАРАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ ОНІМАЎ У РАМАНЕ
ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК «ГОД 1812» 227

Н.П. Лобань (Мінск)

ЛЕКСІКА З КАНАТАЦЫЙНЫМ ЗНАЧЭННЕМ У РОЛІ
МАСТАЦКАЙ ДЭТАЛІ 231

Н.М. Пыско (Мінск)

ІВАН НАВУМЕНКА – ДРАМАТУРГ І ПАЭТ (З ГІСТОРЫІ
ПАДРЫХОЎКІ ДА ВЫДАННЯ ЗБОРУ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКА
Ў 10 ТАМАХ) 236

А.М. Лапата-Загорскі (Мінск)

ТЭКСТАЛАГІЧНАЯ АПРАЦОЎКА ТВОРАЎ І.Я. НАВУМЕНКІ
ЯК НЕАБХОДНЫ ЭЛЕМЕНТ СПАСЦІЖЭННЯ
ПІСЬМЕННІЦКАГА МАЙСТЭРСТВА ПРАЗАІКА 240

В.Ф. Назараў (Мінск)

АПОВЕСЦЬ ЯНКІ БРЫЛЯ «НІЖНІЯ БАЙДУНЫ»: ЗМЯНЕННЕ
ПЛАНАЎ І ЎМЯШАННІ ЦЭНЗУРЫ 245

Б.У. Цымбал (Кіеў, Украіна)

ЧАМУ МАЎЧЫЦЬ ЖЫВЫ АЎТАР: ДА ПЫТАННЯ АТРЫБУЦЫІ
І АТЭТЭЗЫ 249

Н.М. Яблонська (Тернопіль, Украіна)

НОВЕЛІСТІКА ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА ЯК ЯВИЩЕ
ХУДОЖНЬОГО СИНТЕЗУ 252

В.І. Вашчыліна (Мінск)

РАЗНАВІДНАСЦІ І ФУНКЦЫЯНАВАННЕ АЛЮЗІЙ У ТЭКСТАХ
ВАСІЛЯ БЫКАВА І ВІКТАРА КАЗЬКО 257

Секцыя 4

В.Ю. Бароўка (Віцебск)

ГЕРМЕНЕЎТЫКА ЭПІГРАФА Ў ЗБОРНІКУ «ВЯНОК» МАКСІМА
БАГДАНОВІЧА 263

- М.С. Рэжавуцкая, С.С. Мароз (Мінск)*
 ЛЕКСІЧНЫЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ
 МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ
 БЛІЗКАРОДНАСНЫХ МОЎ) 269
- С. Мінскевіч (Мінск)*
 НАЗІРАННІ НАД НЕКАТОРЫМІ ЛЕКСІЧНЫМІ АДЗІНКАМІ Ў
 АЎТОГРАФАХ І АПУБЛІКАВАНЫХ ТВОРАХ
 АДАМА МІЦКЕВІЧА 273
- І.М. Шаладонаў (Мінск)*
 У ТВОРЧАЙ МАЙСТЭРНІ МАСТАЦКАЙ ПРАКТЫКІ ІВАНА
 НАВУМЕНКІ 278
- З.У. Драздова (Мінск)*
 «ПАЛЕСКАЯ ХРОНІКА» ІВАНА МЕЛЕЖА І «ЦІХІ ДОН»
 МІХАІЛА ШОЛАХАВА: СЮЖЭТНАЯ СІМВОЛІКА,
 МАСТАЦКАЯ ДЭТАЛЬ 282
- А.І. Шамякіна (Мінск)*
 ВАРЫЯНТЫ НАЗВАЎ ТВОРАЎ ІВАНА ШАМЯКІНА (НА
 МАТЭРЫЯЛЕ АПАВЯДАННЯЎ І ЦЫКЛА «НАЧНЫЯ
 ЎСПАМІНЫ») 288
- С.У. Махонь (Мінск)*
 НАЗВЫ РАМАНАЎ ІВАНА ШАМЯКІНА: ЛІНГВІСТЫЧНЫ
 АСПЕКТ 290
- Т.М. Махнач (Мінск)*
 ГІСТОРЫЯ НАПІСАННЯ І ТЭКСТАЛОГІЯ РАМАНА
 І. ШАМЯКІНА «ВАЗЬМУ ТВОЙ БОЛЬ» 292
- Т.П. Барысюк (Мінск)*
 СУЧАСНАЯ АНГЛІЙСКАЯ ПАЭЗІЯ: БАРЫ ТЭБ 299

Н.М. Особа (Тернопіль, Україна)

ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНА ПЛАСТОВА ПРЕСА
ГАЛИЧИНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК СПОСІБ
ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛЬСЬКІЙ ОКУПАЦІЇ

302

Я.А. Гурская (Витебск)

ОБРАЗ БЕЛОРУССКОГО ПОМЕЩИКА В РОМАНЕ ФАДДЕЯ
БУЛГАРИНА «ИВАН ИВАНОВИЧ ВЫЖИГИН»

308

О.Я. Фірман (Тернопіль, Україна)

МІФОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС «ЛЕГЕНД СТАРОКИЇВСЬКИХ»
НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

311

Звесткі пра аўтараў

318

Л. П. Вашиків
(*м. Тернопіль, Україна*)

ОЦІНКА РОЛІ ЦЕНЗУРИ У РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ НА УКРАЇНІ (ЗА ПИСЬМЕННИЦЬКИМИ ЛИСТАМИ)

В Україні період ХІХ – початку ХХ ст. (власне до 1917 р.) характеризується такими суспільними умовами, в яких діяли фактори стримування розквіту самобутніх талантів. Серед них – насамперед жорсткий цензурний терор. Шовіністична політика російського самодержавства, цензурні обмеження, офіційні обіжники чинили тиск як на письменників, так і на критиків, чиї світоглядні позиції не збігалися з офіційною ідеологією.

Листування українських письменників, навіть фрагментарно відбиваючи особисте життя, духовний світ авторів, незалежно від волі останніх, ставало фактами життя тогочасної суспільності. Так, Леся Українка заздрила галичанам через те, що у них є «і преса, і віча, і відозви», констатує при цьому, що на Східній Україні «прилюдності жадної нема» (лист до М.Павлика від 29 серпня 1893 р.) [6, с. 164]. Сором і жаль огортали письменницю, яка, пишучи листи, мусила «тримати свою думку в кайданах» [6, с. 297]; гнітила безпорадність за вимушене мовчання у кінці ХІХ ст. Непідвладна нікому Леся Українка змушена була вдаватися до «самоцензури», пишучи листи в Росію (див. про це у листах до М.Павлика за квітень 1895 р.). Саме тому у листі, написаному 29 січня із Сан-Ремо до того ж М.Павлика, Леся Українка згадувала про можливість більш виразного листування: «я не думаю, щоб «прірва» межі Австрією і Італією була така непевна, як «прірва» між двома Українами» [7, с. 316]. Історії з листами в Росії і справді нерідко ставали «чудними», як писав М.Коцюбинський, дивуючись з приводу зникнення його листів, адресованих з Італії, але (на відміну від Лесі Українки) на підросійську Україну. І якщо спочатку він шукав причин того явища в особливостях російського укладу життя («Може, ти нічого не даєш почтальонові, і він затримує, або викидає?») (лист до В.Коцюбинської від 9 лютого 1912 р.) [5, с. 191], то невдовзі таки переконався в його політичному підкладі («а я тепер все більше запевняюся, що листи наші йдуть кудись на цензуру» і далі (хай уже цензор почитає!) «і кому це цікаво знати, скільки у мене мочі, або твоє питання про мій язик?») (лист до В.Коцюбинської від 30 грудня 1912 р.) [5, с. 286]. Причому другий з цитованих листів був написаний у Києві й адресований до Чернігова. Листи перлюструвалися, тому цензурі підлягало все, що надходило в Росію з-за кордону. Від тієї, як писав М.Коцюбинський, «антихристової печатки» «Д.Ц.» («Дозволено цензурую») залежала доля усіх видань, що пробували легальним шляхом пробитись крізь географічні й політичні кордони

Російської імперії. Ось листовні свідчення цього: «всякая иностранная книжка заходит по пути в цензуру и там лежит несколько дней» (лист до Альфреда Єнсена від 28 листопада 1909 року [4, с. 160]; «прохав би дуже висилати мені коректу, обгорнувши її зо всіх боків гарненько папером, щоб наша поштова цензура, надірвавши коверту, не доглянула в ній друкованого» (лист до В.Гнатюка від 28 лютого 1905 р.) [4, с. 7-8]; з приводу сумної звістки – 23 число «Зорі» не було пущене в Росію – М.Коцюбинський писав до редактора цього журналу Василя Лукича, що поштовий цензор виявився ще досить порядною людиною, оскільки він не заборонив «Зорю» для українських передплатників, а тільки попередив. При тому письменник застеріг редактора про подальший пильний перегляд часопису і порадив на якийсь час припинити друкування повісті Б.Грінченка «На розпутті», аби не довелось «попрощатись з дорогою для нас часописсю» зовсім (лист від 26 грудня 1892 р.) [3, с. 32].

Щодо проблеми «самоцензури» – вимушеної орієнтації письменників на цензурні заборони – найпромовистішим є, як правило, листування письменників із редакторами, видавцями. Характерні факти такого плану містить листування М.Коцюбинського з В.Лукичем та В.Гнатюком, Лесі Українки з Оленою Пчілкою, І.Франком, О.Кобилянської з О.Маковеем та В.Гнатюком. Дуже цікавим є лист М.Коцюбинського до В.Лукича від 26 березня 1893 р. – це відповідь на лист редактора «Зорі». Редакторська епістола містила позитивну оцінку оповідання «Ціпов'яз» і жаль з приводу неможливості його надрукування через два нецензурні місця. При цьому В.Лукич застерігав, що прикра ситуація не є виявом його власного погляду, він лише змушений рахуватися з тими умовами, які «поставив цензор до «Зорі» під загрозою не пускати «Зорю» в Російську імперію» [3, с. 355], а на Україні журнал мав біля 400 передплатників. М.Коцюбинський визнав «слухність» нецензурних місць і на прохання редактора переробив «Ціпов'яза». У листі до редактора він з гіркою самоіронією писав, що, аби догодити цензурі, зробив станого «не вовком, а плохою овечкою» і висловлював певність, що тепер з цензорського погляду його становий буде вважатися за «ідеал станого в белетристиці» (лист до В.Лукича від 26 березня 1893 року) [3, с. 35].

Оскільки більшість видань творів українських письменників здійснювалась у Галичині, то об'єктивно поставала проблема ввозу їх на Україну підросійську. Легальних шляхів не було. Переважно висилали бандероллю («під опаскою»). Однак це був далеко не найкращий вихід із становища: дамоклів меч цензури тяжів над головою кожного такого адресата в Україні. Тому М.Коцюбинський, діставши шість примірників «На віру», у листі до О.Барвінського писав: «Прошу Вас дуже, ласкавий добродію, не висилайте повісті так часто, бо на це звертають увагу, а у нас, як самі здорові знаєте, до халепи недалеко» (лист від 23 січня 1893 р.) [3, с. 34].

Однак хибно було б думати, що цензура була прискіпливою лише до послань з-за кордону, Австро-Угорщини зокрема. Її недремне око і важка рука лягали і на українські видання, котрим щастило вийти в Росії. Показовим з цього приводу є лист М.Коцюбинського до В.Лукича, датований 7 червня 1892 р. Автор листа надсилає до редакції «Зорі» оповідання «П'ятизлотник», прохаючи надрукувати його «цілком». Написаний для одеського збірника «За-помога», цей твір зазнав змін (упорядник М.Комаров був вимушений викинути сцену стягання податків), аби не нашкодити справі видання цілого збірника, оскільки «цензура може знівечити цілий збірник задля одної сценки» [3, с. 25]. Як було і з альманахом «З потоку життя», котрий у 1905 р. видали М.Коцюбинський та М.Чернявський. Видавці залишилися невдоволені ним, оскільки «цензура повикидала з нього усе найбільш цінне, найбільш варте» (лист М.Коцюбинського до В.Гнатюка від 12 квітня 1906 р.) [4, с. 53].

Цензурних втручань зазнало і друге, київське видання збірки Лесі Українки «На крилах пісень» (1904), про це згадується у листі поетеси до матері від 7 січня 1904 р. А вже через рік своїй щирій товарищі О.Кобилянській Леся писала про певну поступливість російської цензури, про надії на видання українського часопису, про ліберальний тон російської преси, котра, «наче й забула про цензуру» і закінчила все ж песимістично: «але, видно, той лібералізм не для України» [8, с. 122].

Навіть у 1905 р. було заборонено друкувати в «Киевской старине» вірші українською мовою, через що пропав намір І.Франка опублікувати там свого «Мойсея». Такою, власне, була порада захопленого поемою М.Коцюбинського. С.Єфремов на запит І.Франка відповів, що такого твору цензура не пропустить (див. лист І.Франка до С.Єфремова від 31 травня 1905 р.). Покреслені ж цензурою рукописи поезій В.Самійленка Єфремов на прохання Франка передав у Львів, де вони й були опубліковані у збірці «Україна».

Із зрозумілих причин Леся Українка назвала відкриття «Просвіти» – першого легального українського товариства – «єдиним ясним пунктом на темному тлі українського життя губернського города російської імперії», з сарказмом додавши, що «досі можна було тільки «кієвські общества» відкривати, борони Боже, не українське» (лист до О.Кобилянської від 8 жовтня 1906 р.) [8, с. 172].

Як бачимо, «лібералізація» життя в підросійській Україні, по суті, мало що змінила з часів П.Куліша, який, за спостереженням Ю.Шереха, «ніколи цілком не видужав від травми свого арешту й заслання, що завжди боявся перлюстрації своїх листів» [9, с. 79]. Змінюється психологічне наставлення (можна боятися, а можна хитрувати), незмінним залишається факт орієнтації на цензуру, врахування її «вимог».

Цензура, як офіційна перепона в мистецьких шуканнях письменників, забирала в останніх надзвичайно багато сил та енергії. Саме вона часто

змушувала їх друкувати твори за кордоном, бо, як писала Леся Українка, «український літератор не може «в своїй хаті» ні шеляга заробити, і се справжній наш хрест» (лист до сестри О.Косач від 29 грудня 1902 р.) [7, с. 374]. Саме обставини життя змусили поетесу співпрацювати з російськими журналами «Жизнь» та «Мир божий»: «Ну, та я взагалі на свою критику в російських журналах ані надій, ані ваги великої не покладаю – я не от мира того (власне, «божого»), а заходжу туди більше з konieczності, ніж з охоти» (лист до І.Франка від 14 січня 1903 р.) [8, с. 12]. Позбавлена можливостей іншого заробітку, Леся Українка дуже потерпала від стосунків з «роботодавцями» (видавцями), від котрих «поки доправишся тих грошей, то сам себе зненавидиш» [8, с. 391], професійну гідність авторки ображало їх ставлення до виплати гонорару «як до прошеного хліба». Особисте життя поетеси, особливо кепський стан її здоров'я, потребували значних видатків. Лесю Українку гнітило, що родина витрачає на її лікування значні кошти, і у листі саме до матері вона з сумом нарікала на власну натуру, при якій «замість «хлебных пьес» вирощую з серця якісь лісові, мовляла ти, «квітки», а з квіток же, відомо, хліба не їсти» [8, с. 388].

Затиснуті в лещата морального гніту та матеріальних нестатків українські письменники часто поставали перед дилемою, котру вдало сформулював М.Коцюбинський: писати по-російськи або пропасти (для І.Франка це означало – бути «в наймах у сусідів»). Відомо, що праця в російських друкованих органах оплачувалася значно дорожче. У листі до В.Гнатюка від 27 лютого 1908 р. письменник констатує, що його російські перекладачі дістають в кілька разів більше за переклади, ніж він за оригінал, і резюмує: «Доведеться пропасти». Отож вибір був однозначний, і не лише для М.Коцюбинського. Більшість українських письменників поділяла його погляди, і листи, можливо, яскравіше, ніж будь-які інші джерела, фіксують ціну такого вибору.

Умови життя, умови праці українських митців часто змушували їх відмовлятися від творчих планів чи реалізувати їх неповно. Задля утримання родини, задля хліба насущного для своїх дітей письменники мимоволі ставали «вбивцями» своїх дітей-творінь, котрі не народжувались або народжувались не такими, якими уявлялися в авторських задумах. Розгорнуту картину таких міркувань маємо у листі Лесі Українки до І.Франка від 13,14 січня 1903 р. Написати цей лист її спонукала поезія І.Франка «Із дневника», в котрій незреалізовані творчі задуми він порівнював з «утопленими дітьми». Доречність цього порівняння, суголосність відчуттів, безсилля перед типовістю того явища в середовищі українських митців за гнітючих суспільних умов продиктувала Лесі емоційного розлогого листа. У ньому найбільш вражає Лесин жаль за Франкову «універсальність», ту універсальність, котра змушує його писати огляди господарських вистав, відповідати на недоречні «салонні» звинувачення, жертвувати талантом літературним задля громадського обов'язку. Можливо, саме в цьому листі Леся Українка, як ніхто інший,

відчула і описала трагедію генія, котрий мусить справляти «біжучі» повинності на потребу часу.

Біль письменника за «страченими дітьми» вилився у рядки «Із дневника» і одізвався в глибині серця Лесі Українки, покликавши за собою сумний висновок: «Так нехай же ніхто не думає, що українські поети нашої доби були *infancitides* з легким серцем! Нехай знають, які то страшні часи були ті, коли писатель м у с и в бути *infancitide*. Одна картка з такого дневника стинає кров!... і скажуть колись люди: коли сей народ пережив т а к і часи і не згинув, то він сильний» [8, с. 15-16].

Про гальмівний вплив цензури на розвиток української літератури, про який письменники писали в листах, відверто на сторінках преси повелася мова аж на початку ХХ ст. Почав її І.Франко в лекції, а відтак статті «З останніх десятиліть ХІХ в.», продовжив С.Єфремов у розвідці «Вне закона: к истории цензуры в России», яка була опублікована (знову ж таки по-російськи!) в журналі «Русское богатство» 1905 року. Його висновок був однозначний: за умов цензурного терору «некоторые отрасли литературы, напр., публицистика, не могут совершенно развиваться, другие – значительно проигрывают и также задерживаются в своем развитии, а отдельные писатели принуждены избегать весьма, может быть, для них в данный момент интересных тем или придавать им не вполне подходящую форму. Эти фатальные условия – источник задержки в развитии литературы и гибели, в целом или в части, отдельных талантов» [2, с. 42].

Геополітична розірваність України між двома імперіями, бездержавний статус нації, антиукраїнський характер документів 1863 та 1876 років спричинили активізацію письменницького листування. Листи українських культурних діячів певною мірою заповнили вакуум, штучно створений відсутністю спеціальної української періодики (зокрема в підросійській Україні) та пануванням цензури, яка гальмувала природній розвиток літературного процесу на Україні.

Література

1. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі : монографія / Л.П. Вашків. – Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 135 с.
2. Єфремов С.О. Вне закона: к истории цензуры в России / С.О. Єфремов // Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1993. – С. 14-48.
3. Коцюбинський М. Листи / М. Коцюбинський // Збір. творів : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 5. – 431 с.
4. Коцюбинський М. Листи / М. Коцюбинський // Збір. творів : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 6. – 311 с.
5. Коцюбинський М. Листи / М. Коцюбинський // Збір. творів : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 7. – 415 с.
6. Українка Леся. Листи / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка,

1978. – Т. 10. – 542 с.

7. Українка Леся. Листи / Леся Українка // Зібр. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 11. – 478 с.

8. Українка Леся. Листи / Леся Українка // Зібр. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 12. – 694 с.

9. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах / Ю. Шерех // Третя сторожа: Літ. мистецтво, ідеології. – К. : Дніпро, 1993. – С. 48–96.